

## ЗМЕСТ

Прадмова . . . . .	3
Справа аб карысталюбстве . . . . .	5
Мой маёнтак . . . . .	22
Зацікаўленыя асобы . . . . .	40
Найвысачэйшы загад . . . . .	57
Ветрын . . . . .	78
Студзёнка на Беразіне . . . . .	90
Версія генерал-маёра Тучкова . . . . .	112
Павераны князя Дамініка . . . . .	138
Захавальнік княжацкай скарбніцы . . . . .	153
Сляды былой велічы . . . . .	183
Вячэра з артылерыстамі . . . . .	200
Сядзіба Мараўскіх . . . . .	214
Вечар у Сабковічах . . . . .	228
Нататкі алхіміка аб ашляхечванні металаў . . . . .	239
Майстэрня алхіміка . . . . .	261
Фінал . . . . .	276
Заўвагі . . . . .	282

## ПРАДМОВА

Шмат гадоў таму мне з маіх даследніцкіх інтарэсаў давялося праглядаць у Нацыянальным архіве Літвы інвентары панскіх маэнткаў пазамінулага стагоддзя. У фондзе Радзівілаў (ф. № 1280) сустрэлася мне справа № 1755-1, атрыбуцыя якой гучала так: «Нататкі ўладальніка маэнтка Ветрын Віцебскай губерні пра ўладкаванне прыбытковых рыбных сажалак. Згадваюцца князі Радзівілы». Выкладанне досведу па ўладкаванні таварных сажалак займала восем старонак, але да іх дададзены быў непараўнальна большы па аб'ёму рукапіс аўтара з яго прыватнага жыцця відавочна белетрыстычнага характару. Абодва дакументы былі напісаны на рускай мове, і, цалкам магчыма, з гэтай прычыны літоўскіх даследнікаў не зацікавілі, ва ўсялякім разе, у навуковы ўжытак рукапіс ніхто не ўключыў і нават нідзе пра яго не ўзгадаў. У заказе на фотакопіі неабходных мне дакументаў пазначыў я і справу № 1755-1. Нядаўна, разбіраючы незапатрабаваныя запасы архіўных выпісак і мікрафільмаў,

зацікавіўся я названымі нататкамі гаспадара Ветрына. На першай старонцы мелася прысвячэнне: «Мілым маім унукам у старэчы вольны час занатаваная быль са мной. Для іх, маю надзею, будзе цікавай незвычайная службовая прыгода іхнага дзеда. 1851».

Не ведаю, як былі ўспрынятыя запіскі ўнукамі аўтара, але мне яны падаліся цікавымі для сучаснага чытача. Яны ў перакладзе і склалі гэтую публікацыю, усе судовыя і вайсковыя дакументы, датычныя падзей 1812 году, пакінутыя на мове арыгіналу.

## СПРАВА АБ КАРЫСТАЛЮБСТВЕ

### Прашэнне георгіеўскага кавалера

Уцягнуты ў гэтую гісторыю я быў у траўні 1816 году, на пятым месяцы службы маёй у Аўдытарскім дэпартаменце Ваеннага Міністэрства. Ранкам таго дня генерал-аўдытар Закрэўскі выклікаў мяне да сябе ў кабінет і, прапанаваўшы прысесці, пацікавіўся:

— Пан палкоўнік, вы знаёмыя са справай генерал-маёра Тучкова 2-га.

Па тону яго і па прапанове заняць крэсла каля стала я зразумеў, што генерала мала цікавіць мой адказ, калі ён нават будзе станоўчы, і што ён падрыхтаваў для мяне нейкую справу. Я адказаў, што начуты аб непрыемнасцях генерал-маёра ў ваенны час, але наколькі яны вартыя веры не магу меркаваць. Пра Тучкова я ведаў толькі тое, што ён, калі быў дзяжурным генералам Малдаўскай арміі Чычагава, патрапіў у няласку і нават быў адхілены ад пасады ў часе выгнання Напалеона, напярэдадні таго, як пачыналася раздача ўзнагародаў. Аднак па ваенным ведамстве ён

лічыўся, хоць не меў утрымання ўжо чацвёрты год.

— Я таксама начуты плётак, — прызнаўся Закрэўскі. — Цяпер давядзецца некаторыя ўдакладняць. Тучкоў быў адстаўлены ў студзені 1813 году па абвінавачванні ў самавольнай канфіскацыі каштоўнасцяў ды іншых рэчаў, належачых князю Дамініку Радзівілу, да таго ж з немалым ценем падазрэння ў карысталюбстве. Цяпер генерал-маёр даслаў прашэнне на імя гасудара з *«просьбою распорядиться о расследовании несправедливости, над ним учиненной»*. Так пан Тучкоў сваё прашэнне сфармуляваў, — падкрэсліў Закрэўскі. — Яно прыйшло ў Галоўны штаб, і я мушу дакласці аб ім гасудару са сваімі прапановамі, але ў гэтым лісце і, галоўнае, ў папярэдніх абставінах зашмат таямнічых загадак... — Закрэўскі зрабіў паўзу, якая нібыта рыхтавала мяне да ўспрыняцця важных таямніцаў, я адрэагаваў тым, што паварушыўся ў крэсле, пазначаючы ўзмоцненую ўвагу, і тады таямніца была мне давераная.

— Гасудар неаднойчы ўзгадваў аповеды нябожчыка князя Рапніна пра неверагодныя багацці, якімі валодалі дзед і дзядзька князя Дамініка Радзівіла, — значыць, яны перайшлі да ўнука, — пра 12 залатых статуяў апасталаў, бачаных Рапніным асабіста ў нясвіжскім замку, калі ён быў паслом імператрыцы Кацярыны ў Польшчы. Па яго словах, там залатымі зліткамі быў застаўлены падвальны пакой, памерам як вось гэты мой кабінет. І князь Адам Чартарыйскі таксама бачыў скульптуры

ў замку на ўласныя вочы. Падлеткам ён там быў разам з бацькам. Аднак пасля візіту ў замак войскаў адмірала Чычагава ў рэляцыях ні аб злітках, ні аб залатых скульптурах не паведамлялася. Быццам карова іх языком злізала. Тучкоў у маладыя гады, пры імператрыцы Кацярыне, служыў у Літве, шмат пра мясцовых вяльможаў быў начуты. Таму: ці ўсё ім канфіскаванае дастаўлена ў дзяржаўныя ведамствы? Дзе, напрыклад, гэтыя скульптуры кожная вышыняй ці ў локаць, ці ў поўны рост?

— А ў чым іхняя каштоўнасць для дзяржавы расейскай? — спытаў я, адчуваючы, што генерал-аўдытар атрыманае прашэнне ўжо з кімсьці абмяркоўваў і зараз паўтарае зусім не свае думкі.

— Ну, для дзяржавы, можа і няма каштоўнасці, — адказаў Закрэўскі. — Дзяржава нашая і большыя страты цярпела. А для гасудара, мяркую, каштоўнасць не ў грашовым вызначэнні, а па прававой значнасці сваёй. Статуі быццам бы былі здабытыя ці набытыя ў Стамбуле, гэта значыць, маюць візантыйскае паходжанне. Нешта не ведаю выпадкаў, каб хто-небудзь адміралам і генерал-маёрам дазваляў браць на добрую памяць рэчы з чужой маёмасці, тым больш такой даўніны залатую скульптуру. Гэтак у моду можа быць прынята, што кожны сам дасць волю ўзнагароджваць сябе ў памер уласнага разумення заслугаў... Таму, прашу, Андрэй Юр'евіч, падрыхтаваць для азнаямлення ўсе належныя дакументы і скласці аб гэтай справе сваё поўнае меркаванне...

— Сёння ж і займуся, пан генерал-ад'ютант, — адказваў я, разумеючы, што нехта, над Закрэўскім вышэйшы, сурова выказаўся пра магчымасць *кожнага ўзнагароджваць сябе ў памер уласнага разумення заслугаў*. Але пакуль што пад кожным разумеўся адзін Тучкоў...

— Вось і выдатна.

## Службовы фармуляр

Пакінуўшы начальніцкі кабінет, я сказаў пісару адшукаць паперы генерал-маёра Тучкова 2-га па нашым дэпартаменце, што за чвэрць гадзіны было выканана. Справа генерал-маёра складалася, да майго здзіўлення, усяго з некалькіх аркушаў. Першым зверху ляжаў ліст Тучкова ваеннаму міністру князю Аляксею Іванавічу Гарчакову ад 28 траўня 1813 году. У ім істотная для мяне частка знаходзілася напрыканцы:

*«Я не знаю, к чому прыпісаць несчастье, с известного времени меня преследующее. Быв дивизионным генералом и потом корпусным командиром, по просьбе некоторых поляков, во время войны, их бунта, отослан в Минск, для объяснения по их просьбам, поданным по известному наущению, которых ничем доказать не могут; а я между тем четвертый месяц утесняюсь, проживая здесь. Я вижу, что службы моей не хотят. Но больно мне то, что я не так служил, как другие, и что вступался в полезные для Отечества предприятия, в которых хотя и показал успех, но наделал чрез то недоволь-*

ных правительством. Кому как не вашему сиятельству, по обязанности вашей, предстоит способ помочь Некрасовцам, пресечь их ропот, и отвратить вредные от того последствия.

*Меж тем никто не призывает меня к действующей армии делить с ней труды походной жизни и славу подвигов, а я числюсь в армии без должности и состою под следствием».*

Прашэнне гэтае падалося мне беспадстаўным, нават адмыслова цьмяным, быццам тайнапіс, — злосныя навучанні палякаў і гоман някрасаўцаў не маглi мець суседства па розным сваім характары і паходжанні. Мне здалося, што генерал Тучкоў старанна сваё прашэнне адточваў, абагульняючы розныя справы сваёй дзейнасці.

Ніжэй знаходзіўся спіс фармуляра Тучкова з Інспектарскага дэпартаменту. Ён быў прадаставаны траўнем 1812 году. З гэтага кароткага дакумента я даведаўся, што Сяргей Аляксеевіч Тучкоў, нараджэння 1767 году, быў прыпісаны да службы ў 1773 годзе, гэта значыць шасці гадоў узростам, у 2-гі фузелёрны полк фузелёрам на сваім кошце, і значыўся ў ім да 1783 году, праходзячы чыны сяржанта і штык-юнкера. Апошняе азначала, што ён спецыялізаваўся па артылерыі і служыў у артылерыйскай роце пры палку. Далей пералічваліся паходы і бітвы, у якіх ён браў удзел.

*«В 1788–1790 гг. воевал против шведов. В 1792–1794 гг. действовал против польских мятежников. При восстании мятежников в Вильне с целью истребить русский гарнизон, собрал свою*



команду, присоединил к ней другие войска, вышел из города, спас 16 орудий и знамена Нарвского и Псковского полков, отразил нападения поляков, взял их знамя и в плен роту пехоты с командиром ее подполковником Тетау, выжег предместье и бомбардировал город. За это награжден орденом св. Георгия 4-го класса. За отличные действия там же под Вильней и овладение укреплениями сего города награжден орденом св. Владимира 4-ой степени. В 1794 г. организовал роты конной артиллерии и за это награжден орденом св. Владимира 3-й степени. В 1796 г. укротил мятеж жителей Псковской губернии и за это награжден командорственным орденом св. Анны 2-го класса.

В 1801–1804 гг. находился на Кавказе, приводя к усмирению Грузию и Имеретию. Как гражданский губернатор Грузии организовал действительные меры по прекращению эпидемии чумы, за что был польщен благодарностью государя.

В 1807 г. генерал-майор послан был на усмирение украинских иррегулярных полков, которое с успехом исполнил. Тогда же сформировал бригаду, которая вошла в 16-ю дивизию.

В 1808 г. командиром 16-й дивизии вступил в Молдавию, участвовал в турецкой кампании, находясь в Дунайской армии под началом Голеннищева-Кутузова. В августе 1809 г. генерал-майор Тучков 2-й назначен комендантом крепости Измаил. В 1810 г. основал возле крепости посад, где поселились задунайские переселенцы.

В феврале 1812 г. представлен командующим армией Голеннищевым-Кутузовым к награждению орденом св. Владимира 1-й степени.

*Образован в артиллерии и фортификации, языками владеет немецким, французским и польским».*

Ніжэй старанным почыркам была зробленая прыпіска:

*«В сентябре 1812 года Указом Сената крепость Измаил по просьбе жителей переименована в город Тучков».*

Што ж гэткага генерал-маёр нарабіў у снежні 1812 году, дзівіўся я, што бліскучая кар’ера георгіеўскага кавалера была прыпыненая? Які грэх трэба было яму зрабіць, каб і праз чатыры гады пасля падзеяў знаходзіцца ў свядомым забыцці ўладамі і падаваць прашэнне аб пераглядзе сваёй справы.

## **Скарга захавальніка княжых скарбаў**

Яшчэ ў папцы была запіска, пададзеная аўдытарам Вялікай Дзеючай арміі ў 1813 годзе.

Я пачаў чытаць. Запіска паведамляла, што ў лютым 1813 году генерал-маёр быў адхілены ад камандавання корпусам і пакінуты ў Менску для правядзення дасянення ў сувязі з абвінавачваннем ў вялізных страхах, нанесеных маёнткам Радзівілаў, з якіх князь Дамінік, уладальнік Нясвіжа, які здрадзіў прысязе на вернасць расейскаму імператару, у той час служыў нашаму ворагу камандзірам польскага ўланскага палка ў корпусе маршала Мюрата. Скарга, якая заснавала справу, паступіла ў ваенны суд з менскага грамадзянскага суда, куды пазоўнік першапачаткова звярнуўся.